

GONDOLATOK A NÉPDALGYŰJTEMÉNYEKRŐL

A Magyar Népzene Tára X. kötetének megjelenése alkalmából

Gondolataimat, észrevételeimet a népdalgyűjteményekről – nem lévén a népzene kutatás szakembere – csak mint azok használója: tanár és tan-könyvszerkesztő, s persze a népzene híve, szeretném elmondani.

Bevezetésül szeretnék visszamenni ötven s még valahány évet, hogy visszatekintsek, milyen népdalos könyvekkel, kottákkal találkoztam először már kis gyermekként. Apám, aki evangélikus lelkész volt Győrött, amatőr-ként muzsikált, egyházzenevel foglalkozott, de érdeklődött a népzene iránt is. Személyes meggyőződésből és cserkész-vezetőként is nagyon fontosnak tartotta a magyar zenei hagyomány megismerését. Az ő könyvtárában láttam az első, akkoriban megjelent, jobbára népszerűsítő jellegű népdalkiadványokat. Ide számítom a nevezetes első zongorakíséretes Bartók–Kodály kötet, a Húsz magyar népdalként emlegetett *Magyar népdalok* 1938-as kiadását, sőt *A magyarság néprajza* köteteit, benne Kodály dolgozatát a magyar népzeneről, mely az Egyetemi Nyomdánál megjelent különlenyomatként is megvolt apám könyvei között. Persze kisgyerekként nem forgattam ezeket a könyveket, de ezekből is meg talán a többi könyvből vagy füzetből is egy-egy népdallal megismerkedtem mások révén.

Ott volt még a könyvespolcon Balla Péter munkája, *A magyar népdal kis tükre* (Budapest: Magyar Élet é.n.), s ugyancsak az ő szerkesztésében a Soli Deo Gloria kiadásában megjelent *Kis magyar daloskönyv*. Népszerűsítő kiadvány volt Pálóczi Horváth Lajos *Népünk dalai* című kis könyve (Budapest: Turul, 1943.), aztán a Czilling Antal és Szabó Géza tanárok által összeállított *Daloljunk![]* című magyar népdalos könyv (Timișoara![]: „Victoria”, 1944.). Morvay Péter *Regős kalendárium* című, cserkészeknek szánt kis füzetén kívül még Lajos Árpád *A magyar nép játéka* című összefoglalása (Budapest: Franklin Társulat, é.n.) élte még túl az évtizedek hanyattatásait, emlékeztetve a szülői otthonra.

Gyakorlatban azonban tankönyvek voltak az első magam által is használt népdalgyűjteménynek tekinthető kiadványok: Kodály–Ádám *Szó-mi* füzetei, majd rövid ideig a híres 1948-as tankönyvek. Komoly, tudományos igényű munkával aztán már zenei szakiskolásként találkoztam: Kodály *A magyar népzenejéhez* készült, Vargyas Lajos szerkesztette példatárban. Szabó Miklós népzeneóráin hamarosan *A Magyar Népzene Tára* I. kötetének gyermekdalai is tananyagká váltak (a szó mondhatni tudományos értelmében). Igaz, tankönyvként Kerényi György kis válogatást adó füzete szolgált. (*Gyermek-*

Játékdalok. Budapest: Zeneműkiadó, 1957.) Később aztán tanárként és tankönyvszerkesztőként is tágabb körben kellett tájékozódni.

Ha a népdalgyűjteményekről elmélkedünk, ma sem találhatunk jobb kiindulópontot, mint az 1906-os Bartók–Kodály kötet Kodály-fogalmazta előszavának néhány fontos mondatát:

„Népdalok kiadásának kétféle a célja, kétféle a módja. Egyik cél, hogy minden, a néptől került dal együtt legyen; itt a teljesség nézőpontja uralkodik, a dalok kisebb vagy nagyobb értéke nem határoz. Afféle »népdalok nagy szótára« az ilyen. Legjobb, ha szótárszerű az elrendezése is, mint például az Ilmari Krohn szerkesztésében megjelenő finn népdalgyűjteményé. [...] A dalok egy szólamra, hitelesen, gondosan leírva, valamennyi változat fölüntetésével jutnak nyilvánosságra. Csak ilyen gyűjtemény lehet alapja mindenemű, a népdalra vonatkozó vizsgálódásnak.

A másik cél, hogy a nagyközönség megismerje és megkedvelje a népdalt. [...] Válogatni kell a javából és valamilyen feldolgozással közelebb vinni a közönség ízléséhez. [...] A dallamok hitelességében pedig a népszerű kiadás se maradjon el a teljes mögött.” (Visszatekintés, I. Budapest: Zeneműkiadó, 1964. 9.1.)

Joggal állapította meg Kodály, hogy az elsőféle csak a gyűjtés befejezése után készülhet el, de a javából lehet válogatni a kezdet kezdetétől a második cél érdekében. Maguk is így tettek, amikor a népszerűsítő zongorakíséretes feldolgozások megjelenése után mintegy hét évvel, 1913-ban fogalmazták meg *Az új egyetemes népdalgyűjtemény tervezetét*: „Tervünk: a magyar népdalok és népzenei művek lehetőségig teljes, szigorúan kritikai, pontos kiadása, egy monumentális, magyar »Corpus Musicae Popularis« szerkesztése.” (Visszatekintés, II. 48. s. köv. l.) Ma visszatekintve százezernyi dallamlelet birtokában merésznek tűnik a terv, hogy már az addig összegyűlt, „összesen vagy 3000 szöveges dallamra, vagy 100 hangszeres darabra (duda-, furulya-, hegedűszó után leírottra) tehető” anyagra alapozva az összkiadás jellegű tudományos gyűjteményre gondoltak, még ha hozzácsatolták is néhány segítőtársuk és tanítványuk „2–300-ra becsülhető adalékát”.

Mégiscsak sajnálnunk kell, hogy a tervezett összefoglalás csak évtizedek múltán került a megvalósulás küszöbére, majd hosszú, göröngyös útjára az akadémiai sorozat, *A Magyar Népzene Tára* formájában, illetve tudománytörténeti jelentőséggel az ún. Bartók-rend kiadásával (*Magyar Népdalok Egyetemes Gyűjtemény*. Szerkesztette: Bartók Béla. Sajtó alá rendezte Kovács Sándor és Sebő Ferenc. I. kötet. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1991.)

A közbülső állomások azonban igen fontosak voltak. Kettőt ma is alapműként forgatunk, egyet pedig nagy tisztelettel emlegetünk, ha ritkán s kevesen veszik is kézbe. Ez a vallomás értékű válogatás Bartók Béla és Kodály Zoltán munkája, az *Erdélyi magyar népdalok* (pontosabban: Erdélyi magyarság. Népdalok. Budapest: Népies Irodalmi Társaság, é.n. [1923]). (Bizo-

nyára nem véletlen, hogy hamarosan sort kerítettek angol és francia nyelvű kiadására is... Ha már gyűjteni nem lehet *ott*, legalább a már kalangyába hordott anyagról kell hírt adni...) A másik kettő pedig a két úttörő monográfia: Bartók Béla: *A magyar népdal* (Budapest: Rózsavölgyi és tsa., 1924.) és a már említett, első formájában még példatár nélküli Kodály-tanulmány, *A magyar népzene* (Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1937.).

Időben ismét előre ugorva egy másik összefoglaló-rendszerező munkát kell megemlítenünk: Dobszay László és Szendrei Janka eddig csak indító kötetével jelentkező nagyszabású vállalkozását, *A magyar népdaltípusok katalógusát* (Budapest, 1988.), mely részben kiegészíti, részben pedig keresztezi a Magyar Népzene Tára nem tematikus (nem alkalomhoz kötött dalokat tartalmazó) köteteit (I–V.).

Olykor egy-egy tudományos munka bőséges példatára révén is tekinthető népdalgyűjteménynek, s mint ilyen további célokhoz (pl. tankönyvírás) nélkülözhetetlen forrásnak. Ilyen többek között a *XVI–XVII. századi dallamaink a népi emlékezetben* című könyv, Szendrei Janka, Dobszay László és Rajeczky Benjamin munkája (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1979.).

Ha már a különleges célú gyűjteményekről van szó, nem hagyhatjuk említetlenül azt a két katalógust, amelyek nagy mestereink zeneműveivel kapcsolatosak. Az eredeti népzenei alakok és a műzenei adaptációk „szembesítését” szolgálják, de akár népdalgyűjteményként is értelmezhetők e kötetek. Az egyik Lampert Vera: *Bartók népdalfeldolgozásainak forrásjegyzéke* (Budapest: Zeneműkiadó, 1980.), a másik pedig Bereczky János – Domokos Mária – Olsvai Imre – Paksa Katalin – Szalai Olga: *Kodály népdal-feldolgozásainak dallam- és szövegforrásai* (Budapest: Zeneműkiadó, 1984.).

Nem tudományos céllal, de még egy effélénél is nagyobb jelentőséggel, s főként nagyobb hatással készült a negyvenes évek elején Kodály Zoltán *Iskolai énekgyűjteménye* Kerényi György közreműködésével. (Nemzetnevelők Könyvtára. Budapest: Országos Közoktatási Tanács, 1943–1944. I–II. kötet.) Mondhatni, máig legfőbb forrása – közvetlenül vagy áttételesen – a tankönyvek népdalanyagának, s részben éppen ezért a közkeletű repertoárnak is meghatározója volt évtizedeken keresztül. Ezt a magasrendű pedagógiai célt, a tudományos eredményeken alapuló népzenei értékközvetítést folytatta Dobszay László Borsai Ilona közreműködésével *A magyar dal könyve* megjelentetésével. (Budapest: Zeneműkiadó, 1984.) Míg Kodály és Kerényi az elrendezésben a pedagógiai fokozatosságot, az osztályonkénti elrendezést vette alapul, addig Dobszayék műhelyében a használat, illetve szövegtartalom meghatározta műfajok szerinti elrendezésben készült el a példatár. Az újabb kutatási eredményeket sok más mellett a variánsok közlése is mutatja. (Azon nincs mit csodálkoznunk, hogy a fél évszázada megjelent gyűjtemény legfeljebb antikváriumokban bukkan fel néha, de hogy az újabb kiadvány is úgy éri tizenötödik évfordulóját, hogy nem készült belőle második kiadás, holott lenne rá igény – a magyar zenei könyvkiadás siralmas

helyzetének és a kiadó érdektelenségének vagy szükségest fel nem ismerő szemléletének sajnálatos kifejeződése...)

Szerencsére a különböző népdalkiadványoknak se szeri, se száma. Nagyobb részük megbízható, tudományos háttérét tekintve is színvonalas munka. Mindenről nem ejtethünk szót, s nem is lehet célja jelen írásnak, hogy teljességre törekvő bibliográfiát adjon akár a tudományos munkákról, akár a népszerűsítő kiadványokról. Néhányat azonban feltétlenül meg kell említeni, legalább mint egy-egy típus fontos és jellegzetes példáját. Ezek közé tartozik a „zsebkönyvek” két klasszikusa: Bárdos Lajos 1945-ig hét kiadást megért úttörő jelentőségű *101 magyar népdala* (A Magyar Cserkész Könyvei 116–117. sz. Budapest, 1929.) és az Ifjú Erdély kiadásában megjelent, ugyancsak számos kiadást megért *A mi dalaink* című ifjúsági daloskönyv (Kolozsvár, 1936.) Mindkettőről el kell mondani, hogy például szolgáltak abban az értelemben is, hogy *nem* zongorakisérettel közölték a népdalokat. Ennyiben tehát átalakult az 1906-ban meghirdetett program. Igaz, a húszas évek végére már gyarapodni kezdett a népdalfeldolgozások egy másik fajtája, az a cappella kórusok irodalma, különös tekintettel a gyermekkarokra. Mintául szolgáltak az említett zsebkönyvek számos későbbi, különböző rendezővel alapján szerkesztett füzetnek. Közös bennük a szándék, mely Kodálynak a zenei anyanyelv ápolására, közkinccsé tételére vonatkozó eszméinek a korparancs által megerősített, de nem egyszer a hivatalos törekvések ellen dolgozó szellemét tükrözi. (Itt jegyzem meg, hogy az utóbb említett gyűjtemény címe ismét felbukkant, de más, szélesebb, a mozgalmi daloktól a műdalokig tágított közös iskolai repertoár tárháznak szánt formában: Ugrin Gábor (összeáll.): *A mi dalaink*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1972.)

Az 1950-es évek termése volt számos népdalos könyvecske, az ún. *virágos sorozat*, s még néhány más, melyeknek összeállítói különböző szempontok alapján válogatták össze a dalokat. Néhány példa: *Gyöngyvirág – 92 magyar népdal* Bárdos Lajos szerkesztésében, mely „*egyetlen dallam [...] kivételével mind olyan, amelyik [...] még nem jelent meg*”. Az első kiadás éve 1952. Saját gyűjtéséből adott közre 98 dalt *Nefelejcs* címmel Mathia Károly (1955). Domokos Pál Péter e sorozatban is a csángómagyar népdalokat népszerűsítette a *Rezeda* füzetben (96 dallam, 1953.) Végül említsük meg a Zeneműkiadó sorozatából a *Szászsorszép* című kiadványt, melyet Bárdos állított össze Kodály gyűjtéseiből, a Mester 75. születésnapja tiszteletére (1957.) Mind e hasonló formátumú és célú népdalgűjtemények között a leghasználatosabb a *Tiszán innen, Dunán túl – 150 magyar népdal* című válogatás volt Borsy István és Rossa Ernő szerkesztésében (Budapest: Zeneműkiadó, 1953.) A hetvenes évekig közel húsz kiadást ért meg!

Egészen sajátos helyet foglal el a népdalgűjtemények sorában az a két kötet, amelyet a Tudományos Akadémia kezdeményezésére Járdányi Pál szerkesztett. Egy tervezett *Népzenei könyvtár* első sorozatának részeként jelent meg. (A harmadik kötet Kerényi György szerkesztésében Népies dalokat

tartalmaz. Jellemző, hogy később valami téves, elzárkózó, a műfajt lekicsinylő szemlélet miatt ez a kötet már nem jelent meg...) A *Magyar népdaltípusok* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1961) első kötetében közölt Előszóban, melyet Kodály írt, ezt olvashatjuk többek között: „*A sok népszerű fűzet [ld. előbb] még ha jobb is, inkább zavart okoz, mint tájékozódást, mert mindegyik csak egy, találomra kiragadott részletét mutatja be az anyagnak.*” A kiadvány gyakorlati célja az volt hogy énekelni valót adjon, tudományos megalapozottsággal: „*Célunk volt a legjobb forrásokból a legjobb változatokat közölni.*” (Visszatekintés, I. 324. 1.)

E könyv jelentősége dal-tartalmán túl abban áll, hogy népszerűsítő kiadványban itt jelent meg először a Járdányi által kidolgozott dallam-rendezési elv, melynek alapja a dallamvonal, a dallam járása. Mint ismeretes ez lett az alapelve a *Népzene Tára* alkalomhoz nem kötött dalokat tartalmazó köteteké. A dallamok válogatása a típusok bemutatásának szándékával tehát tudományos szempontokat követett. Mi volt ebben a kötetben, ami közvetlenebbül a népszerűsítést szolgálta? Három dolog mindenképpen. Az egyik a dalcsokor-javaslat. A másik a közléshez választott hangmagasság, ugyanis a népzene-tudományi munkákban szokásos gl záróhang helyett a dallamok cl záróhangra transzponálva, tehát egy mindenki számára kényelmesen énekelhető hangmagasságban jelentek meg. Harmadikként a műkedvelő használók kottaolvasását segítő relatív szolmizációs jelek használata (kezdőhangok, dó-váltások). Ez a segédeszköz érthető módon hiányzik a nagy Corpus kötetéből, kivéve azt, hogy a gyermekdalok zenei rendezésében meghatározó szerepe van.

Járdányi dallam-rendezési, osztályozási módszerének sorsa jól példázza, hogy mennyire jogos a népzene-kutatók panasza, hogy kutatási eredményeik mily nehezen mennek át a köztudatba. Joggal hánytorgatják fel elsősorban a pedagógia, a tankönyvszerkesztők nehézkességét, hogy szinte máig csak a húszas-harmincas években kialakult osztályozási rendszer jelenik meg az iskolai ismeretek szintjén (a nevezetes régi stílus – új stílus – vegyes osztálybartoiki hármassága). Kétségtelen persze, hogy az iskolai népdaltanítást meg kell védeni a tudományossággal való túlzott megterheléstől, mely a közvetlen élmény kialakulásának olykor valóban gátja lehet. Az azonban, például, mégiscsak furcsa, hogy mindmáig mint egyetlen legősibb stílusréteg él a köztudatban a pentaton kvintváltó dalok csoportja, s az ugor rétegről, a sirtókban fennmaradt ősi típusokról a közvélemény gyakorlatilag mit sem tud. Azt természetesen nem várhatjuk el, még talán az átlagos énektanártól sem, hogy a *Magyar Népzene Tára* nagyszabású kötetét forgassa. Közhasználatát éppen tudományos sokrétűsége, összetettsége, a dallamvariánsok sokfélesége, a beavatatlanok számára túlságosan részletező lejegyzésmód, a tájnyelvi szövegek jellege s még más szempontok akadályozzák. Mégis azt kell mondanunk, hogy legalább átteleles módon szélesebb körű pedagógiai használata kívánatos volna. Itt van például a közelmúltban végre megjelent

X. kötet. (Akármennyire is hatalmas vállalkozás, idő- és munkaigényes, mégis elképesztő, hogy harminc évnek – benne egy másfél évtizedes kihagyásnak – kellett eltelnie, míg a „voltaképpen népdalok” öt kötete megjelent! És hol van még a többi...)

Mielőtt röviden áttekintjük ezt az új kötetet, még egy fontos népdalgyűjtemény-típusról meg kell emlékeznünk. Ezek nélkül sem a tudomány, sem a népszerűsítés, de még a pedagógia sem lehet meg. Az egy-egy helység, megye, tájegység népdalait közlő kisebb-nagyobb kiadványokról van szó. Ezek többnyire nem a főhivatású folkloristák munkái. Ma már persze nem lehet komoly szaktudás, a tudományosságban való jártasság, s az ennek megfelelő önellenőrzés vagy külső bírálat nélkül megjelentetni ilyen füzeteket. Nem véletlen hát, hogy nem egy esetben a magasabb, a „hivatalos” népzene-tudomány képviselőinek közreműködése fémjelzi a helyi kiadványokat is.

Társadalmi jelentőségüket sem szabad lebecsülnünk. Az adott hely közösségének önbecsülése is kifejeződik benne, hozzájárulnak a szűkebb táj-haza hagyományainak a megőrzéséhez, továbbéléséhez, vagy éppen a már elfeledett felélesztéséhez. De e helyi gyűjtők és gyűjtemények nélkül a népzene-tudomány s a nagy gyűjtemény sem él meg. Fontos felfedezések, a csak arra a helyre vidékre jellemző anyagok vagy az országszerte ismert dal-mok helyi variánsai teszik értékesé e könyvek anyagát. Belső szerkezetüket igen eltérő szempontok határozzák meg a zenei alapú elrendezéstől a műfaji csoportosításig.

Teljességre távolról sem törekedve (csak a kezem ügyében lévőkre korlátozva a tájékozódást) említek meg jellemző és értékes példákat. A műfaj olyan régebbi szép példáival kell kezdeni, mint a Faragó József és Jagamas János szerkesztette *Moldvai csángó népdalok és népballadák* (Budapest: Szépirodalmi, é.n.). Ugyancsak e szerzőpáros jegyezte a *Romániai magyar népdalok* című nagyobb kötetet (Bukarest: Kriterion, 1974.). Kallós Zoltán kivételes értékű köteteire szinte felesleges is utalni. De más magyar tájak népzene-kutatói is jelentkeztek munkáikkal. *Édesanyám rózsafája*. Palóc népdalok. Gyűjtötte és összeállította: Ág Tibor. (Bratislava: Madách, 1974.) Itt mindjárt meg kell említeni egy (sajnálatos tévedés miatt) azonos címmel megjelent későbbi kiadványt, mely Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei népdalokat tartalmaz Dancs Lajos gyűjtéséből Tarcai Zoltán szerkesztésében (Nyíregyháza, 1993.).

A hatvanas évek végén s a hetvenes évek elején fellendülő táncház és népdalkörös mozgalom igényei is hozzájárultak a helyi kiadványok megsza-porodásához. A már említett áthagyományozási szándékot tükrözi alcímében az Olsvai Imre és Könczöl Ferenc szerkesztette *88 Tolna megyei népdal* – Kiegészítő gyűjtemény a megye ifjúsága részére. (Szekszárd, 1974.) A régebbi zsebkönyvek formátumát követte Cseréy József a *Kalocsai kertek alatt* című könyvecskéje (1975). A Dunántúlt többek között Békefi Antal saját gyűjtéseit bemutató könyvek képviselik: *Vasi népdalok* (Szombathely, 1976)

és *Bakonyi népdalok* (Veszprém, 1977. 2. kiadás). Ennek az országrésznek más vidékéről, az Ormánságból száz népdalt tartalmaz Olsvai Imre és Várnai Ferenc kötete *Dráva szélén lakom* címmel (Sellye, 1979.). A magyar nyelvtérület távolabbi déli részéről is említsünk meg legalább egy munkát: Burány Béla – Bodor Anikó: *Hallották-e hírét...* Pásztoralok, rabénekek, balladák. (Szabadka, 1977.)

Sokszínű zenei tájképet tartalmaz egy korábbi kiadványa anyagának és tanulságainak felhasználásával megjelent Barsi Ernő-kötet, a *Daloló Szigetköz* (Győrzámoly, 1995.) Ugyanő közreadott rábaközi gyűjteményt is, főként saját anyagából (*Daloló Rábaköz*, Csorna-Győr, 1970.).

A táncházmozgalom nagy öregjeként ismert s tisztelt Karsai Zsigmond dalait tartalmazza a *Lórincreve népzeneje* című könyv, Kiss Lajos munkája. (Budapest: Zeneműkiadó, 1982.). Pesovár Ferenc Fejér megye népzenejét mutatta be *Béres vagyok, béres* címmel (Székesfehérvár, 1982.). Szathmári Károly padig egy alföldi község, Hajdúszovát népdalkincséből válogatott száz dalt: *Csillag ragyog...* (Debrecen, 1987.). A Győrött élt, működött Halmos László 96 Borsod megyei népdalt adott közre 1957-es gyűjtéséből *Cifruska* cím alatt 1992-ben. Szintén az északi tájak dalkincsét közvetíti Nagy Zoltán könyve, mely palóc népdalokat és népballadákat tartalmaz: *Ködellik a Mátra* (Salgótarján, 1993.). Ugyanennek az évnek a termése volt egy egy-falus, de két nemzetiség dalait tartalmazó gyűjtemény: Fehér Zoltán – Fehér Anikó: *Bátya népzeneje* (Kecskemét, 1993.) A magyar és a rác hagyomány együttélését, kölcsönhatásait tárja fel a könyv. Fontosak a kisebb-ségek népzenejét bemutató, a fennmaradást segítő kiadványok. Már a virágos sorozatban is napvilágot látott ilyen a Csenki-fivérek cigány gyűjtéséből Csenki Imre és Pászti Miklós gondozásában (*Bazsarózsa*. Budapest: Zeneműkiadó, 1955.) Nagyobb szabású munka Vujicsics Tihamér kétnyelvű tanulmánnyal ellátott *A magyarországi délszlávok zenei hagyományai* című könyve (Budapest: Tankönyvkiadó, 1978.) Ugyanez a kiadó már második kiadásban jelentette meg 1987-ben a *Heimat Klange. Ungar-deutsche Liedersammlung 1., Rotes Röselin* című német nemzetiségi népdalos könyvet Vargha Károly gondozásában.

Látnivaló e töredékességében is tekintélyes felsorolásból, hogy szinte minden tájegység népdalöröksége megjelent a népzenei kiadványokban. Jelentőségüket a már mondottakon kívül saját tapasztalatom alapján még azal hangsúlyozhatom, hogy nem egy esetben épp e gyűjtemények forgatása járult hozzá, hogy tankönyvszerkesztőként kevésbé ismert és változatos anyagot találjak Róbert Gábor kollégámmal az óvónői szakközépiskolák két változatban 25 évet megélt énekkönyve számára. E kiadvány-műfaj lassan már megérdemelné, hogy teljességre törekvő és értékelő áttekintés, bibliográfia készüljön róla!

Felsorolásunkból még egy tanulságot levonhatunk. mégpedig azt, hogy egyes időszakokban különösen nagy érdeklődés van (volt) a népzene s ez-

által a népdalgyűjtemények iránt. Ilyen volt az ötvenes évek közepe és a hetvenes évtized, még ha indítékaik némiképp el is térnek egymástól.

A felsoroltak tartalmi összevetésére ezúttal nem vállalkozhatunk. Ideje, hogy az áttekintésünkre, a népdalgyűjteményekről szóló eszmeifuttatásunkra alkalmat adó 1997-es friss kötettel foglalkozzunk.

A budapesti Balassi Kiadónál megjelent kötet *A Magyar Népzene Tára X*, ezen belül a *Népdaltípusok 5.* kötete. Szerkesztője Paksza Katalin, a főmunkatárs Olsvai Imre volt. A Bevezetés első mondata leszögezi, hogy e kötet „a dallamtípusokba rendezett strófikus népzenei anyag kritikai kiadását folytatja a VI. kötetrel indított és annak előszavában ismertetett zenei rendszerben.” Mi a rendező elve e kötetnek? „Járdányi zenei rendszerének megfelelően – fokozatosan ereszkedő dallamvonalú anyagot foglal magában, folytatva és egyszersmind lezárva ezzel a VI. kötetrel indított csoportot, melynek jellemzője: »Az első sor magasabb a másodiknál. A második sor magasabb a harmadiknál. Az előtag végig a felső rétegben.«” A szerkesztés során persze nemcsak Járdányi Pál útmutatásait vették figyelembe, hisz az újabb gyűjtések és a már összegyűlt anyag ismételt áttekintése újabb típusok felismeréséhez vezetett, s ezeket is be kellett illeszteni a nagy rendbe. „A X. kötet típusainak sajátos jellemzője a strófa első sorának ereszkedő jellege, oktávról kvintre érkező dallama” – igazít el a bevezető tanulmány. Kivételekről is szó esik, de ezek felidézése helyett kövessük a fő vonalat: „A típusok sorrendjét a második sor süllyedésének mértéke határozta meg.” És még egy fontos megállapítás a kötet dallamainak zenei jellemzésére: „A VI–IX. kötet dallamai mind a keleti eredetű, magasról ereszkedő pentaton stílus körébe tartoznak, vagy annak továbbfejlesztései, illetve annak hatását viselik magukon. A X. kötet CXVII–CXXV. típusai ugyancsak ezt a zenei anyagot képviselik, eléjük azonban – a zenei rend logikáját követve – bekerült egy másik stílus, a sirató stílus is a XCII–CXVI. fokozatosan ereszkedő típusegyüttessel.” Ezután megfogalmazza azt a fontos tanulságot, amelyet – mint utaltunk már rá – valóban jó lenne (a pedagógián keresztül) a köztudatba bevinni: „Kötetünk tartalmi gazdagságát, változatosságát köszönheti annak, hogy kétfajta régi stílus szerepel benne. Az ereszkedő pentaton stílus strófás formában került ötörök népektől a magyarsághoz. A sirató stílus még régebbi [!], kötetlen szerkezetű ugor zenei örökség, melyet a magyarság alakított strófikussá. A kötött szerkezetű típusok kialakulásának folyamata a honfoglalás után zajlott le (és valószínűleg a pentaton strófikus stílus hatására) feltehetően a 16. század körül.” A továbbiakban a rokonnapi kapcsolatok problematikájáról is szó esik. De ennek részletezésére itt nincs módunk. Említsük meg azonban a mennyiségi és a földrajzi tényezőket egy újabb idézettel: „Kötetünk 34 dallamtípus 1220 változatáról ad számot. A típusok mérete igen különböző, a legnagyobb száznál több adatból [XCVI. Kiszáradt a tóból...], a legkisebbek

mindössze három-négy adatból állnak. A típusok összességükben az egész magyar nyelvterületet képviselik.”

Már az eddigiekből is sejthető volt, hogy a kötet egyes típusainak jellegéből következően a szerkesztőnek és munkatársainak szembe kellett néznie egy korábbi, műfaji kötöttségű kötet anyagával való egybeesések problémájával. Az átfedésekre, az itt is és a *Sírató*-gyűjteményben is közölt közös dallamokra természetesen utalnak a jegyzetek. Ezek az ún. *nagyszalontai sírató*-típus csoportjába tartoznak. Egy apróságra hadd utaljunk az újraközlés kapcsán: míg az V. kötet g1 végződéssel közli e dalokat, addig a X.-ben a fríg jellegét, pontosabban a kötet további dalaival való rokonságot jobban ki-domborító a1 kadenciával jelentek meg a strófikus sírató-dallamok.

Más népszokás-dalok is feltűnnek. Így pl. a CIII. típusban karácsonyi énekek: *Ez örvendetes éjszaka* (263.sz.), *Szaporán keljetek fel, bojtárok!* a Dél-Dunántúlról (265–267.sz.) stb. Nem véletlen, hogy a szerkesztők a *Karácsonyi pásztortánc* címet adták ennek a csoportnak.

A X. kötet további jellemzői a pásztor-stílusok gazdag jelenléte (pl. a gazdagsága miatt már említett XCVI., *Kiszáradt a tóból* és a XCVII., *Olcsó mán a pásztor* típusok). Meggyőző a hangszeres változatok közlése több csoporton belül. E példák mintegy igazolják Kodálynak azt a meglátását, hogy „bár hangszeres jellegű, eredetében mind dal lehetett” (Marosszéki táncok. Előszó a partitúrához. 1930. In: *Visszatekintés*, II. 485. 1.)

Zenei vonatkozásban emeljük ki a *Bánod bíró, bánod kezdetű* „fődallam” köré csoportosuló CIV. típusnak azt a különlegességét, hogy az első sor mindössze egy kvartlépést (lá-mi) variál közel félszáz dallamban. Hasonló akad még a CXXV. típusban is jónéhány. A többféle parlando és rubato jellegű dallam mellett szép számban találunk táncdallamokat, melyekre a sírató-típusnak akárcsak tágabb rokonságában is aligha gondolnánk egyébként. Ilyenek a CXIII. (*Kincsem, komámasszony*), a CXV. (Jaj, de szépen cseng a lapi) típusok. Közöttük kapott helyet a *Cigányok vajdája* fődallammal jellemzett csoport (CXIV. típus). Ezeken túlmenően is akadnak olyan bokrok, amelyek ma már általánosan ismert, bár valamikor talán egy vidékre jellemző dallamokhoz (és szövegekhez) kapcsolódtak: *Látom a szép eget* (C. típus), *Ifjúságom csulamadár* (CI.) Vagy a mintegy félszázaz *Az hol én elme-gyek* (CXVII:) család.

A szövegeket tekintve ismételtelen csak a gazdagságot kell említenünk. A szent és profán szövegeknek nagy változatosságát. Ez utóbbiak közül a koldusénekek bizony vastkos, bár többnyire humorral átszőtt kifejezéseit. (Az efféle szövegek persze teljességgel alkalmatlanok iskolai célokra, még ha a dallamok éppen nagyon is oda kíváncsnának.) Néhány szépséges ballada is ide illő dallammal él. (Pl. XCV. típus dalai között *Szeklédi Borbála* (28. sz.), *Kőműves Kelemenné* (30., 33., 34., 35.), *Szeretet próbája* (*Sárig bőrnű kígyó*, 47. sz.). A CII. típusban: *Molnár Anna* (251. sz.), *Kádár Kata* (252., 255., 256., sz.), *Három árva* (254. sz.) és *Fehér László* (260. sz.)

E néhány hivatkozásból is kiolvasható, hogy valóban milyen gazdag a kötet zenei és szövegi tartalma. Bőven kínál anyagot a tovább-válogatóknak.

Nagy érdeme ennek a kötetnek is, hogy dallam-tartalomjegyzéket közöl, sőt nemcsak saját anyagáról, hanem megismétli a korábbi népdaltípus-kötetek mutatóit is (65–74. 1.) Ez nagyban megkönnyíti a zenei tájékozódást.

Ha a közvetlenül gyakorlatiasabb tovább-közlésekre – népszerűsítő vagy pedagógiai célú kiadványokba való válogatásra gondolunk – nem lesz könnyű dolgunk. A nehézség elsősorban a kottaképpel függ össze. Igaz, a tájnyelvi szövegközlés is adna munkát bőven. Fontosabb azonban az előbbi kérdés. Kodály megjegyzése az elméletek ingatagságáról, mulandóságáról és a jól lejegyzett anyag maradandó értékéről itt is helytálló. Vagyis részletekbe menően gondos lejegyzéseket találhatunk (dallami és ritmikai variánsok tömkelege egyes dallamoknál). A népszerűsítő és pedagógiai kiadványokhoz természetesen csak többé-kevésbé leegyszerűsített forma használható.

Kötekedésnek gondolhatja valaki, de feltehetjük mégis a kérdést: valóban olyan pontosak a lejegyzések, akárki végezte is el ezt a nagyigényű munkát? Bartók dilemmája tűnik fel előttünk, hogy a népzene (de egyáltalán bármiféle) rubato előadásmód és díszítettség akár irracionálisnak is mondható ritmusai egyáltalán visszaadhatók-e írásban. Kottaírásunk tökéletlensége okozta tanácstalanságon igazándiból csak az orális kultúra közvetlen vagy konzervált átmentése révén lehetünk úrrá. Ezen azt értem, hogy voltaképpen mindenféle zenének, kötődjék az bármennyire is az írásbeliséghez s legyen is akármennyire kottából reprodukálható – elvben, számos olyan eleme van, amely csak a „szájhagyományos” úton sajátítható el (legyen akár Mozartsonátáról szó). Itt jön tárgyunkhoz kapcsolódóan a hangfelvételek kérdése. Bizony valóban teljeseértékű a Népzene Tára is akkor lehetne, ha minden kötethez a lehető legtöbb dallam eredeti népzene hangfelvétele is megjelenne. Tudom, ez több mint ideális megoldás, mely nemcsak a hangzó anyagok (t.i. az eredeti népzenei dokumentum-felvételek) hiányos volta miatt, de nyilvánvalóan kiadási okok miatt sem valósulhat meg. Maradnak tehát a meglévő, s remélhetően még megjelenő hangfelvételek. Csak győzze valaki végighallgatni... Kezdetben vala a Pátria sorozata. Aztán az gyakorlatilag hozzáférhetetlenné s egyúttal technikailag korszerűtlenné vált. A modernebb első fecskét a Nemzetközi Népzenei Tanács (International Folk Music Council) 1964-es budapesti konferenciájára megjelent egy lemezes keresztmetszet jelentette. Szerkesztője Rajeczky Benjamin volt. Ugyancsak ő jegyezte a nagyszabású antológiát, mely három dobozban, de egyben egyben is szinte teljes keresztmetszetet adott a magyar népzeneről (a Hungaroton kiadványai a hetvenes években jelentek meg). Később a dialektusterületeket reprezentáló válogatások (*Népzenei antológia*. Sorozatszerkesztő: Falvy Zoltán) gazdagították az eredeti, az ún. *survival* körébe tartozó kínálatot. (A *revival* ebben az összefüggésben, t.i. mint hiteles népzenei forrásanyag nem vagy legfeljebb csak másodlagosan vehető figyelembe. Ezért

nem is foglalkozunk itt vele, holott értékei és eredményei igen fontosak. Akár azt is mondhatjuk, hogy a népzene tudományi munkának is egyik értelmét adják.) Az erdélyi tájegységi albumok (Szék, Mezőség), aztán Sárosi Bálint hangszeres kollektívája és az ugyancsak a Hungaroton ügybuzgalmát dicsérő Bartók- ill. Kodály-féle archív felvételek közreadása jó szolgálatot tettek a népzeneismeret gyarapodásának, legalább is bizonyos körökben, ha nem is váltak igazán közkinccsé. Ma már kompakt lemezek is segítik tájékozódásunkat s erősítik élményeinket.

Nagyjából áttekintve időben és fajtánként is a népzenei gyűjteményeket, csak azzal zárhatjuk mondanivalónkat, hogy mind a tudományos kiadványok, mint a fentiekben szemlézett X. kötet a Magyar Népzene Tárából, mind pedig a különféle kisebb, illetve tanító célú közlemények megjelentetése elsőrendű kulturális érdek. Nem a múlt relikviáit kell csak a tartalmukban látni, hanem a jelenben is hatékony, életben tartásra eredeti formájában és művészi áttételben is messzemenően érdemes zenei anyagot. A továbbélésben nagy szerepet játszó tanítókat és énektanárokat meg akár intézményes formában (továbbképzések) be kellene vezetni az újabb népzene tudományos eredményekbe, hogy hozzáértéssel és közhaszonra forgathassák akár a leginkább tudományos célú kiadványokat.

Bár a népzene körül a dolgok részben szerencsésebben alakultak, mint évtizedekkel ezelőtt várhattuk, mégis itt is, ma is érvényes, amit Kodály 1925-ben írt: *„Nem súlyos betegség tünete volt-e, hogy a legszebb dalokat, amelyeket a magyar zenei géniusz ezer év alatt termelt, már csak cselédek és öreg parasztok tudták? Nem volt-e sürgős kötelesség azokat tőlük megtanulni és újra az egész magyarság kezébe letenni? A falu most búcsúzik a régi hagyománytól. A fiatalsága már nem veszi át. Rajtunk a sor.*

A tűznek nem szabad kialudni.” (A magyar népzene. In: Visszatekintés, I. 23. 1.)